

Heath W.Lowry-İsmail E.Erünsal, *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, (Çeviri: A. Onbaşıoğlu-K. Tanrıyar), İstanbul, 2010, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları (ISBN 978-975-6437-95-7).

Kuruluş devri Osmanlı'sının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Evrenos Gazi ve neslinden çocuklarının oluşturduğu hanedanlık üzerine son yıllarda yapılmış, neredeyse ulaşılmış tüm kaynakların değerlendirildiği en detaylı çalışma olarak dikkati çeken eser beş bölümden oluşmaktadır.

Yazarlarca, gerçek bir entelektüel ve sahaf olan İsmail Özdoğan'a ithaf edilen eser, Osmanlı Araştırmaları (*Journal of Ottoman Studies*) dergisinin 32. ve 33. ciltlerinde yayınlmış iki uzun makalenin güncellenerek kitaplaştırılmış halidir.

Giriş bölümünde Evrenos Gazi'yle ilgili olarak çeşitli alanlarda yapılmış yayınların (tarih, sanat ve mimarlık tarihi vs.) bir künyesi verilmekte ve bu çalışmanın amacının aileye ait 17. yüzyılda düzenlenmiş bir şecereyi tanıtarak, hanedanlığın merkezi sayılan Yenice-i Vardar'daki izlerini takip etmek olduğu belirtilmektedir. Ailenin yaşayan üyelerinden Ersin Evrenos'ta bulunan şecerenin IV. Mehmet'in hükümdarlığı zamanında 1678-87 yılları arasında düzenlendiği ileri sürülmektedir.

Dört Osmanlı sultanının saltanatını görece kadar uzun bir ömür süren ve bu arada Mekke'ye giderek hacı olan Evrenos Gazi'yle ilgili çağdaş ve günümüz kaynaklarından çeşitli alıntılar yapılmış, onun neredeyse tüm kuruluş devri Balkanlarıyla ilişkili bir şahsiyet olduğu ve Osmanoğullarından sonra imparatorluğun ikinci önemli ailesinin kurucusu olduğu sonucuna varılmıştır. Sözkonusu şecerede Evrenos Gazi'nin babasının adı belirtilmemiştir. Evrenos Gazi'nin Hacı Barak Beğ, Süleyman Beğ, Beğce Beğ, Hızırşah Beğ, Ali Beğ, Yakub Beğ ve Hacı İsa Beğ adında yedi oğlu ve torunlarının adları kaydedilerek bunlardan Barak ve İsa Beğ'lerin babalarıyla Mekke'ye giderek hacı oldukları ve yedi oğulun en az üç farklı kadından (Kirâne, Merih/Maria ve adı belirtilmeyen birisi) doğdukları belirlenmiştir. Evrenos Gazi'nin iki kızından biri olan Oğulbula Kadın'ın Merih/Maria adlı eşinden veya cariyesinden doğduğu ve döneminin önemli Balkan beylerinden Üsküplü İshak Beğ'le evlendirildiği kaydedilmektedir. Selçuk Kadın isimli diğer kızı Kirâne isimli cariyesinden doğmuş ve devletin önemli hanedan ailelerinden olan Çandarlılardan Halil Paşa ile evlendirilmiştir. Görüldüğü üzere şecerede oğulların kiminle evlendikleri kaydedilmemişken, sözkonusu kızlar olduğunda ayrı bir titizlik dikkati çekmektedir. 17. yüzyıl şeceresinin daha önce İ. H. Uzunçarşılı, Y. Öztuna, İ. Melikoff ve F. Başar'ın yayınladıkları şecerele bir karşılaştırılması yapılmıştır.

Şeceredeki kayıtlardan hareketle aile üyelerinin defin yerleri ve Yenice-i Vardar'da vakfettikleri eserleri incelenmiştir.

Şeceredeki bilgiler ve Yenice-i Vardar'a (bugünkü Giannitsa) ait eski fotoğraflar ve tarihi kaynaklardan hareketle Evrenos Gazi'nin ölümünden (1417) sonra oğlu Hacı Barak Beğ tarafından inşa ettirilen ve 19. yüzyıl sonunda yeniden yaptırılan türbeye defnedildiği, oğullarından sadece Hızırşah Beğ'in bu türbe içine defnedildiğini, Hacı Barak, İki Yürekli Ali Beğ, Yakub Beğ ve Hacı İsa Beğ'lerin bu türbe yakınında kendi türbelerine gömüldüğü ileri sürülerek, Süleyman Beğ ve Beğce Beğ'in Yenice-i Vardar dışında öldüklerinden mezarlarının başka yerde olduğu kaydedilmiştir. Bu arada mezarlarla ilgili M. Kiel ve E. H. Ayverdi gibi günümüz araştırmacılarının çalışmalarının da değerlendirilmesi esnasında Hacı Şemseddin Ahmed Beğ Camisi, Ahmet Beğ Türbesi olarak adlandırılan ve aslında mektep olabileceği düşünülen yapı, Ahmet Beğ'in inşa ettirdiği hamam ve Cami-i şerif hakkında bilgi verilmektedir. Cami-i şerif olarak adlandırılan yapının İki Yürekli Ali Beğ'in torunu olan İskender Beğ tarafından 1510-11 yıllarında yıkılıp yeniden inşa ettirilmiş bir eser olduğu ve aslın Evrenos Gazi tarafından 1380-1417 arasında inşa ettirilmiş imaret-cami olabileceği sonucuna varılmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Evrenos Gazi türbesinin içine ve çevresine aile üyesi beş kişinin defnedildiği belirtilmekte, bunlardan birinin Çandarlı İbrahim Paşa olduğu ve bu kişinin Hacı Evrenos'un damadı olduğu kaydedilirken (s.36), 16. sayfada 1499'da ölen İbrahim Paşa'nın Selçuk Kadın'ın oğlu olduğu ileri sürülür.

Şecereden, Evrenos Gazi'nin 1416'da kurduğu vakfının başına atanan mütevellilerin (Hacı Barak Beğ, İki Yürekli Ali Beğ'in oğlu Hacı Şemseddin Ahmed Beğ, Barak Beğ oğlu Bôgrü Hızır Beğ, İskender Beğ) adı öğrenilmektedir. 18. yüzyıl mütevellilerinden Evrenoszade Şerif Ahmed Beğ'in Yenice-i Vardar'a günümüze gelebilmiş bir saat kulesi (1753) ve su yolu inşa ettirdiği belirtilmektedir. Genel olarak Evrenos oğullarının sancakbeyi olarak atandıkları kaydedilerek içlerinden bazılarının kadı ve defterdar olarak görev yapmış oldukları ifade edilmektedir.

Kitap içindeki bir bölümü, söz konusu şecerenin Latin harflerine aktarılıp bugünkü dile çevrildiği ve faksmile olarak yayınlanması oluşturmaktadır (s. 41-80).

"Hacı Evrenos'la İlgili Kitabeler" başlığı, eserdeki başka bir bölümü meydana getirmektedir. Hacı Evrenos'un adının geçtiği bir hana ait kitabenin parçalarından bir bölümünün fotoğrafı, hanın günümüz ve yaklaşık 80 yıl önceki görüntüleri yayınlanmıştır. Han çevresinde yapılacak bir kazı neticesinde kitabenin diğer parçalarına ulaşılabilmesi muhtemeldir. Kitabenin bulunan parçasında tarih ibaresi bulunmamasına rağmen birinci satırda geçen "Hacı" kelimesinden dolayı eserin Evrenos Gazi tarafından 1389-1417 arasında yapılmış olabileceğine karar verilmiştir. Bu kitabeden hareketle Osmanlı'nın Balkanlardaki uçbeylerinin tamamen ganimet ve yağma amaçlı teşkilatlar kurmadıkları sonucu Heath Lowry'nin daha önce yayınlanmış bir eserindeki (The Nature of the Early Ottoman State) yaklaşımını tezkip eder niteliktedir. Bir diğer kitabe Hacı Evrenos'un Gümülcine'de vakfettiği zaviye-imaretinin sol girişinde yer alan örnektir. Okunamayan bu kitabenin tarihlendirmeye imkân vermediği ileri sürülürken aynı imaretin girişinin sağ üstünde bulunduğu belirtilen kitabenin fotokopisi yayınlanmış fakat okunamamış olduğu belirtilmiştir. Evrenos Gazi'yle ilgili dördüncü kitabe onun mezartaşı kitabesi olup iki parça halindedir ve H.820 tarihini taşımaktadır. Eserde yayınlanan diğer üç kitabe ise Evrenos Gazi türbesinde sonraki dönemlerde yapılmış onarım ve yenilemelerle belgelemektedir. Türbenin tarihiyle ilgili yorum ve tartışmalarda, yapılmış olan restorasyonun sağlıklı etütler içermediği vurgulanarak, türbede yapılan kazılar sonucu çıkan kemik ve kitabelerin yerleştirilmesiyle bu hataların bir nebze olsun hoşgörülebileceğine dikkat çekilmiştir.

20. yüzyıl başlarına tarihlenen fotoğraflardan hareketle ve pek çok tarihi kaynağın tetkikiyle Hacı Evrenos'un yaptırmış olduğu kanaatine varılan Yenice-i Vardar'daki su yolu ve hanla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Kitaptaki önemli bölümlerden biri "Evrenosoğulları ve Yenice-i Vardar: Kırılmayan Zincir" başlığını taşımaktadır (s.105-138). Araştırmacılar bu bölümde Yenice-i Vardar'ın 1530-31 ve 1529-30 tarihli tapu tahrir defterlerindeki bilgilerden hareketle mahalle ve nüfus durumunun analizini yaparak, 16. yüzyıldaki 18 Müslüman mahallesinden 11'inin aile mensuplarının adını taşıyan yerleşim birimleri olduğu sonucuna varmaktadır. Yenice-i Vardar'ın 1540 ve 1555 tarihli tapu tahrir kayıtlarının analizi neticesinde kayıtlarda görülen "veled-i Abdullah" ibaresinden hareketle kasabadaki muhtedilerin yerli halk olmayıp, buraya daha sonra yerleştirilmiş kitleler olduğu, çevrede bulunan 59 köyün Hacı Evrenos evkafına ait olduğu ve aileye ait özel mülklerin tamamının 20.yüzyıl başlarına kadar payitaht tarafından kabul edilip onaylandığı ileri sürülür. Yukarıdaki defterlere ilave olarak 1519 tarihli bir tapu tahrir defterinin kayıtları da dikkate alınarak 14. yüzyıl sonunda teşekkül ettirilen kasaba nüfusunun doğal bir artış göstermeyip azalma göstermesi önce II.Murat zamanında Selanik'in yeniden fethinden sonra buradan yapılan Müslüman sürgünüyle izah edilmeye çalışılmıştır. Benzer bir sürgünün 16.yüzyılda da olduğu, kasabadaki gayrimüslim ve Yahudi nüfusunun değişmeyip Müslüman nüfusunun azalmasıyla açıklanmaktadır.

17. yüzyıl şeceresinde belirtilmemiş olmasına rağmen, Hacı Evrenos'un babasının adının Pıranki İsa Beğ olduğu ve bu kişinin Hıristiyan kökenli bir Frenk olabileceği ileri sürülmüş, Radovişte şehrinin güneybatısında bulunan ve Pıranki İsa Beğ'e ait olduğu düşünülen bir türbenin fotoğrafı yayınlanmıştır.

Balkanları yurt tutmuş bu ailenin Hacıbektaş Veli Türbesini vakfetmekte de rol oynadıkları türbede bulunan bir kitabeden hareketle ileri sürülerek, bu hamiliğin Hacı Evrenos'un Şüliğe yakın bir dinî kimliğe sahip olmasıyla açıklanabileceği belirtilir. Hatta Evrenos Gazi türbesinde kendisine ait olduğu düşünülen mezarın kazılması sonucu ortaya çıkan pişmiş topraktan yapılan ve Ortaçağ İslam coğrafyasında sadece Kerbela'da üretildiği ileri sürülen tespih tanelerinden hareketle Evrenos Gazi'nin hac dönüşü Kerbela'ya uğramış olabilmesinde de Şii-Bektaşî kimliğinin etkili olduğu savunulmaktadır. Yenice-i Vardar'daki Hacı Evrenos türbesinin iç ve dışından çekilmiş geç dönem fotolarından hareketle yeni değerlendirmelerde bulunulmuş, 1916 tarihli bir fotoğrafta görülen sekizgen kasnak üzerine üzerine oturan kubbeli kare yapının bugünkü Agia Paraskevi Ortodoks Kilisesi olabileceği belirtilir. Bugünkü kilisenin içini gösteren fotoğrafta kubbeye geçişin tromp olduğu görülmekte, dolayısıyla yazarların yapının bir Osmanlı yapısı olduğuna yönelik iddiası güçlenmektedir. Çünkü Bizans yapılarında çoğunlukla kubbeye geçiş elemanı olarak pandantifin kullanıldığı bilinmektedir. 1912 yılından bir fotoğrafta da Hacı Evrenos Medresesinin avlusundan bir görünüş ele alınmış ve başka iki fotoğrafla bu resimde görülen yapının Şeyh İlahi Medresesi olup olamayacağı tartışılarak Hacı Evrenos'un inşa ettirdiği medrese olabileceği sonucuna varılmıştır.

Kitabın ek bölümünde Evliya Çelebi'nin Yenice-i Vardar üzerine seyahat notlarının Latin harflerine transkribesi ve günümüz diliyle anlatımı orijinal metnin fotokopisiyle birlikte verilmiştir. Ayrıca Edward Lear'ın anlatısı, tapu tahrir kayıtları, Aşık Mehmet'in 1586'da Yenice-i Vardar üzerine gözlemleri ve Tahsin Uzer'in 1900 yılındaki izlenimleri ek olarak yayımlanmıştır. Çalışma bibliyografya ve dizinle tamamlanmıştır.

Bu çalışma, ulaşılabilecek tüm dokümanların ışığında yazılmış mükemmel bir aile tarihi olduğu kadar, sunduğu zengin belgelerle Osmanlı mimarlığı ve sanatı için de önemli katkılar yapacak bir eserdir.

YILDIRAY ÖZBEK

